

Бібліографічний опис:

[Архівний матеріал] (2022) [Народні звичаї та обряди на Житомирщині, Херсонщині, Криворіжжі та в інших місцевостях (1927–1928)]. *Матеріали до української етнології*, 21 (24), 230–234.

[Archival Material] (2022) [Folk Customs and Rites at Zhytomyrshchyna, Khersonshchyna, Kryvorizhzhia and Other Localities (1927–1928)]. *Materials to Ukrainian Ethnology*, 21 (24), 230–234.

© Видавництво ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України, 2022. Стаття опублікована на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

[НАРОДНІ ЗВИЧАЇ ТА ОБРЯДИ НА ЖИТОМИРЩИНІ, ХЕРСОНЩИНІ, КРИВОРІЖЖІ ТА В ІНШИХ МІСЦЕВОСТЯХ (1927–1928)] *

Записав Д. Проценко
від селянки П. Чумак, 73 р.
м. Херсон. 3^а-трудова школа
(ріг Червоноармійської та Бериславської)

Звичаї, зв'язані з закладами будівлі. Закладали ми хати колись в такий день, щоб ни мучиника. Це – важкий день. (Ни сіять, ни косить було ни починаємо на мучиника. Батько було ото як прийде пора сіяти, а воно саме мучиника, так він пирид цим днем поїде там з обіду та хоч борозну прокладе. На мучиника я було й дитину ни одучаю).

По вуглах насипаємо купки жита. Розгрибеш було трохи землю рукою та й понасипаєш звечора. А вранці дивимося, чи ни розгребино жито. Як розгребино в якому кутку, то й хату скоро доведеться розбирати. (Як ми строїли свою стару ще хату, так на ранок в одному вуглі хтось жито розгріб. Так воно й вийшло: через 15 літ прийшлося розібрати хату).

На закладини було скликаємо і родичів, і сусідів. Хто прийде. Гуляють зранку і аж до вечора. (Як ми строїли свою хату, так насходилося чолов. 20, як ни більше. Спершу замісили, мати поклала первий вальок, а тоді ще скільки там... а далі вже почали гулять.

Хати ставили двирима на захід, щоб типліше було, зімні вітри дуже холодні.

Як сволок кладуть, так на голові у його (що до сонця) в'яжуть платик, як один майстер, а як два майстри, то два й платки. Виходе – задобрюють їх. Як укладають сволок, так щоб ни стукали (коли ни наравиться, то руками пирисувають сволок), щоб у голову ни стукало, щоб хата ни була чадна.

Святили хату зараз, як построїли (Старі люди було кажуть, хату треба святити через сім год).

Святили-ж так. На столі миска з пшеницею, посередині у мисці – стаканчик з оливою, у пшеницю утикають сім свічок і сім хвительків з вати: свічка, тоді хвительок, свічка – тоді хвительок... (Як масло суборують старою, так може сім свічок і сім хвительків). На стінах вирізано сім хрестів, до кожного липлять свічку, і горить вона там, приліплина на гвіздочки. Свічки приліплюють, як батюшка хвительком помаже хрест.

---

* Народні звичаї та обряди, зв'язані з будівництвом хати, весняні свята та ін. записи, зроблені на Житомирщині, Херсонщині, Криворіжжі і в інших місцевостях. 1927–1928 рр. Архівні наукові фонди рукописів та фонозаписів Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України (ф. 1, дод. 3, спр. 333).

Одним хвитільком маже тільки один хрест. (У оливу було наливають ще й вина). Помаже ото батюшка, а тоді зайде та накропить хату свяченою водою.

Входини. Скликають гостей. П'ють та гуляють. Дарують на нове хазяйство мірку пшениці або жита. Кожний що-небудь нисе: мужики с хлібом, баби з мисками, тарілками, ложками..., і кури нисуть... П'ють та приказують: «Дай, Господи, щоб ти тут посилився й розжився».

Ми пириходили у нову хату на Івана Богослова (перед Покровою). Ждали цього дня: це ловкий день.

Від грому. Як принесуть з церкви св[ячену] вирбу, то мати гіллячки пообривають і покладуть на комін. «Хай, – кажуть було, – покупаємося». Клади в калачі, в паску. А дерево однесуть на горіще та там і повитикають скрізь од грому, бо грім же вирби не розбиває, а осокоря розбиває. (Ми було у плавні як грім, так під осокорем ни сідаємо).

Як цвіркуни є, так хата весела.

Чи переносять цвіркунів у хату? – Ні, вони самі перейдуть. Ранше так їх багато було, глину так на стінах чисто пооб'їдають. Тепер їх немає. Хто його знає, де вони подівалися.

Таркани – то пагано. Щоб їх вивести, так було виносять на перехресну дорогу, ще й у хустку зав'яжуть, може хто візьме. Тоді вони зійдуть.

Всю хату до году мазать нильзя... Оставляють руду латку на пічі (на пічі ніхто не побаче, негарно ж над іконами) Було й надворі оставляють латку, – згори униз. А на що – не знаю.)

***

*Записав Трифон Левкович Колесник
у с. Старо-Миропілля на Волині*

1. Коли жінка вагітна, то їй не можна рубати дров, або молотити бо «може» відрубати дитині руку або ногу чи забити. Також не можна товти в ступі проса чи чого, бо «може затовти дитину».

2. По четвергам забороняється сіяти мак бо «буде» неврожайний Це розказувала одна селянка з с. Старо-Миропілля. А от одну річ то розказала моя мама, як робилося в старовину, що вони пам'ятають.

«Коли робить хазяїн хату нову, то після заклажчини – цебто уже, як пороблять в'язання хати, то на ніч на підвали кладуть по всіх чотирох кутках по кусочку хліба і на другий день ранком дивляться: як що хліб лежить на місці, то все добре, а під випадок, коли хліб упаде з підвали, то потрібно хату трохи пересунути в друге місце, бо то чорт скинув хліб, і треба дати йому місце.

А коли перебіраються вже в хату нову на “новоселля”, то збирають обід людей, гостей та попа і відправляють в хаті молебінь “За здоров'я”, а потім виходять всі на двір і, посихлявши голови, обходять трічі кругом хати, співаючи “Спаси, господи, люди твоя” і т. п.

А по кутках-вуглах то в стовпові прокручуються дірки (буравчиком) і приготівляються відповідні кілочки, щоб забити цю дірку, тут-же стоїть на вуглі миска з житом та бухінець хліба і нова хустка – так по всіх чотирох вуглах, піп же, коли обходить з людьми хату, святячи її “свяченою” водою, і біля кожної мисочки зупиняється, набирає жита в руку і засипає (піп) в дірку, що в стовпові, а потім забиває її приготівленим кілком – це для життя: і тим часом підбирає собі хустки та хліб.

Це особливо цікаво, бо на це “свято” здорово приготівляються: ріжуть вола або кабана, а людей назбирається, що й на дворі обідають, і коли так приготують усе це, то це значить, уже хата посвячена, і ці, що будуть в їй сидіти, то буде все “благополучно”, будуть мирно жити та довго».

Це траплялося в старовину, ну, але, звичайно, що сучасні Старо-Миропільчане цього не роблять.

Ще одно: коли майстер закладає першу підвалу на нову хату, то потрібно, щоб в той час нікого не було перед його очима з цих хазяїв, бо, коли майстер, закладаючи

першу підвалу, подивиться на кого, то та особа може або померти, або занедужати. «бо то – значить – майстер “закладає” й задумує на когось “закласти” підвалу, щоб тому пошкоділо». Особливо цікаво, як годяться: допустимо згодилися хату робити за 40 крб.

– Але слухайте майстер ви закладіть на, що-небудь, щоб не водилося в нас.

– Ну, я можу на миші, але це і робити, і «закладати» за 40 крб. я не буду. Як дасте ще 5 крб., то закладу.

– Ну добре, тільки глядіть «закладіть» на мишей, щоб вони не водилися.

– Та добре, добре. Я можу і на тарганів закласти, тільки аби ще 5 крб.?!

– Ну добре, дам ще 5, тільки, щоб уже не було ні мишей, ні тарганів.

І таким чином майстер може нагнати до 50 крб. за те, що «закладе» підвалу на щось там.

Ще одно: коли майстер, роблячи хату, закладає середнього на хаті сволока, то добре, коли він його вправить, не стукаючи сокирою, а як що буде стукати, то в тій хаті буде чадно, цебто буде від чаду так стукати в голові, як то майстер стукав, закладаючи сволока: і от, коли він вправить без сокири, то там і на хаті сидить, не злазить, ждучи горілки, а тоді хазяїн входить до хати та: «Ну що ж, стара, – звертаючись до жінки, – майстер сидить на сволоку, давай но, що там!

І тоді жінка пляшку горілки та полумисок вареників та майстрові, а він оплітає вареники, обсміюючись.

А потім, коли пошамав, то (як що сволок добре не пристав або пошуткурати), бере там і вправляє сокирою.

– А чого це так у вас чадно?

– А то майстер, як вправляв середнього сволока та стукав сокирою, то ось і в голові од цього чаду стукає, – розповідають жінки, позбіравшись коли небудь.

І ще трошки: Коли муляр, роблячи піч в новій хаті, і потім в тій печі заведуться таргани (повсякденне явище), то кажуть, що то муляр нарештє так зробив, щоб були таргани, а для того, щоб їх не було, то йдуть до того муляра і дають йому остинця, щоб «вивів» назад таргани. А муляр каже, приблизно, там через півроку вони пропадуть, бо знає, що в новій печі вони довго не бувають.

Інші щоб вивести таргани (цвіркуни), ці, що в печі, то ловить одного польового цвіркуна впускає в хату, і той польовий ніби то виводить всіх на поле.

Ну й пока усе, що міг узнати та написати.

Хай пока на цей лист буде вже, а то й так чималенький, а на днях от ще Вам пришлю дещо, шановні етнографи та У.А.Н.^{овці} -я все ж таки за Вас не забуваю, пишу Вам, ще більше як свої дівчині, може знаєте її? Ганею зовуть!?

Ну, це не важно, це, як кажуть, значіння в міжнародньому стані має аж-ніяке, а от я, як наслухався цих забобонів, то аж кисло стало (мало щолочі): просто не Українці в широких штанах, оці, що такі речі розказують, а якісь Варвари-дикуни. Це добре було б, аби наш отой, як його, Вишня Остап та профейлетонив оце все, а то він все береться, то до «Кооперації», то до «Колективізації», а то «мордякую до села». Ну, не важно, не нам його вчити – на те він Остап, а я Трифон. Цілком протилежне. <...>

***

Записав В. Прус

Місце на хату в більшості вибирають на горбі чи на високому місті.

Щоб пізнати добре місце на хату, то йдуть до знахаря або до циганки, і ті вгадують.

Під хату добре це чисте місце, а там, де росте дерево, або ще гірше, як де росте бузиковий кущ. Там хати не становлять зовсім.

Так багацько буває, що старі люди кажуть дітям ставити хату там, де стояла їхня стара хата. От старий Кутар сказав своєму синові Ниронові ставити хату на тому місці, де його хата стояла, бо там ніколи нічого не родило, завжди висихало, і в хаті через те буде сухо.

Хліва як будують, то навіть старають, хоч вуглом трохи зайняти чужого ґрунту, тоді буде худоба вестись.

Де колись стояла чиясь хата, то стараються й зараз там поставити хату, бо вважають, що те місце вже вибране, і на ньому велось усе.

Як весною розстане сніг і появляються чорні латки землі й на них лягає скотина, то на тому місці добре ставити хату, а на хлівища, де завжди лежала скотина, там хату ставити не добре.

На тому місці, куди викидаються пазилки й сміття, хати не ставлять, бо в те місце грім може бити.

Там, де сталося колись яке нещастя, хату ставити не добре, бо буде щось лякати.

Як хата стоїть на цілині, напр. у садку, то в хаті живеться спокійно.

Коли забрали “скапи” з колишньої хати під нову хату, то в новій хаті живо дерево гниє.

Як купити дерево чи стару хату, де не велось, мерли жінки або щось лякало, і перенесуть ту хату на нове місце, то все одно в тій хаті так само й лякати буде й жінки мруть. У нас такий випадок був. З Дубищ Антін Кухарів купив хату в Іванівщині. В тій хаті там дві жінки вмерло. Прожив цей Антін у хаті років два, потім пішов у салдати й був на війні років п'ять, так жінку в хаті весь час щось лякало й вона була дуже бліда. Вона сама в хаті ніколи не ночувала. Кликкала когось з сусідів, найбільш Хведорову Маріну. Потім вона захворіла, довго слабіла. Вже чоловік повернувся з війни, але вона не одужувала і так через років 8 як пожила в хаті тій, то й умерла. Але вона хоч і слабіла та жила ще довго, а чоловік прийшов з війни, пожив удома з півроку й умер. Жінка його Маріна пожила ще після нього з рік і тоже вмерла. Зараз та хата стоїть пустою, і її ніхто й купувати не хоче.

Там, де росте дерево, хати ставити не можна. У нас був такий випадок: Гилько Корнійчук ставив хату в садку, і якраз припадала хата на тому місці, де росла яблуня дичка. Хату так посунули, що яблуня пішла в комору. Ту яблуню ще не зрубували майстрі й покинули її так. Потім Гилько ту яблуню викорчував. А як викорчував яблуню, то й умер. Після того хворів довго і вмер.

А мені ще такий був випадок ¹: пішли ми до жида і згодилися робити хліва. Робити хліва припадало якраз на тому місці, де стояла суха сливка. Всохла вже з рік тому та так на пні й стояла. Ми зробили в'язання за два дні. На третій день мали зводити. Прийшли ранком, як жид ще спав. Ми взяли та й зрізали пилкою ту суху сливку. Як жид прокинувся, то він почав на нас сваритись за ту сливку й запритив нам робити. Ми й покинули. Так те в'язання й зосталось і цілий рік лежало, гнило, а він хліва не зводив. Як вийшов рік, тепер він нам сказав, що приходьте строїти хліва. А потім і каже, що коли ви робите, так ви питайте, чи можна деревину зрізувати.

Закладчина хати. Найлучче й закладати хату й переходити в неї на церковні.

Легкий день для закладчин – вівторок четвер п'ятниці. В понеділок та суботу ні постройки не закладай, ні по глину не їдь. Були в паламаря дві дівки, і вони пішли в суботу глини копати – було велике глинище. Вони обидві сіли і стали в торбинку копати глину, і все глинище ввалилось і їх задушило. Як піп ховав їх, то й казав казати, що ні в суботу, ні в понеділок не копайте землі, бо то гріх тяжкий. Кажуть, що в суботу земля спочиває, і її не можна рушати.

Закладають хату найбільш толокою.

Яке дерево грім розбив, то його не беруть, бо в йому «нечистий живе». У мене раз як улупив грім у садку в березу, то тільки смола зосталась. Другий – то так розігрів, що з березової кори дьоготь пішов. А от раз улупив грім у суху осіку й тоже смола, а там же ніякого соку нема. Як два стовбурі в дереві, то його на хату й беруть і не беруть, але краще його обминути.

На кладовищі та під церквою камінь заклятий. От у церкві під престолом унизу є вимурований погріб і там під престолом у тому погрібі лежить ще й так каміння, і воно закліте.

В самий перед, як строять хату, то закопують стовпа над покуття. Під стовпи кладуть вовну для того, щоб не виводився з худоби, а гроші кладуть, щоб багатий був, каміню кладуть для того, щоб без хліба.

Під стовп кладе пальто, або гроші «хазяїна» або «хазяйки».

Пальками стукати можна, а не можна стукати тільки сволоком, бо в хаті завжди буде чад.

Навхрест дерева не кладуть при постройці хати, бо буде мрець.

Свячене кладуть під сволок для того, щоб злий дух не підходив.

Майстер зарубує на чиюсь голову. Це коли він перший раз уложє сокірою і в той час гляне на чиюсь голову, чи на голову якої худобини чи на голову самого хазяїна, тоді буде так, що на ту голову до року буде припадок.

***

*Записав А. Парасунько
в с. Покровське Нікопольського району Криворізької округи
від Наталки Забутної (Хомихи), 57 р. 1927 р.*

Це раз тато зібралися вести у плавні жеребця. Коли щось у чулані як заірже так прямо голосно, що ми всі чули. Та мама кажуть, щоб не вести жеребця у плавні, бо це щось недобре, а тато були вперті. Ти й що хочеш кажи, вони знають своє. Та й таки повели. А жеребець розбігся до кобили, вона його вдарила копитом та й він здох. А то кажуть, що домовий віщував. Здавна кажуть, що домовий должен бути в кожній хаті.

Були такі случаї: орав на степу чоловік. І на полудне випряг худобу і ліг оддохнуть. Але що то його будить. Він устав – нема нікого. Він знов ліг, коли знов будить і каже: «Іди додому і скажи своїй домовій, що польовий домовий вже вмер». Він приїхав додому та й хвалиться жінці, що він ліг оддохнуть, але щось не дало. Нігде нічого не бачив і щось говорило до нього, щоб сказав своїй домовій, що польовий домовий вже вмер. Коли с печі щось як схватиця та до дверей, як затужить, як заплаче. Та й не стало. А це таки домовий був.

Примітка

¹ Слова записані від теслі Романа Седляра.

Надійшла / Received 04.10.2022

Рекомендована до друку / Recommended for publishing 25.11.2022